

Pagini din reconcilierea româno-maghiară: 1989-1999. Rolul organizațiilor civice

GABRIEL ANDREESCU

Există sau nu un model de reconciliere româno-maghiară?

În plină campanie militară, William Clinton a dorit să explice concetățenilor săi necesitatea intervenției americane în Iugoslavia. La câteva zile după începutul bombardamentelor NATO în Serbia, președintele american a invocat printre argumente, în periplul său făcut în nordul Statelor Unite, posibilitatea concretă de a rezolva disputele dintre majoritate și minoritate, dacă acest lucru se dorește. România — a explicat Bill Clinton — dând exemplu o altă țară din Balcani¹ —, a știut să depășească tensiunea dintre români și maghiari. România a devenit un model pentru rezolvarea conflictelor interetnice.

Nu era prima dată când Bill Clinton făcea astfel de afirmații. În 1997, aflat într-o vizită fulger la București, pe 9 iulie, la două zile după ce la Madrid Alianța Nord-Atlantică nominalizase Polonia, Ungaria și Republica Cehă pentru aderarea la NATO, dar nu România, Bill Clinton afirmase la fel: „Ați transformat vechi dispute în relații prietenești, în interiorul și în afara frontierelor țării. Ați semnat tratatele cu Ungaria și Ucraina. Pentru prima dată ați împărțit responsabilitățile guvernării cu etnicii maghiari. Ați făcut ca minoritățile să joace un rol mai important în construcția viitorului. Împreună cu ei, reprezentați o nouă Românie”.

Ziarele românești au preluat imediat știrea afirmațiilor lui de Bill Clinton în turneul său de susținere a intervenției în Balcani. Însuși președintele Statelor Unite afirma — iată! — că ungurii trebuie să fie mulțumiți de situația din România. Iar maghiarii de acasă, tot timpul nemulțumiți!

De această dată, Markó Béla, președintele UDMR, partidul care, în toate alegerile din 1990 până astăzi a câștigat cvasitotalitatea voturilor maghiarimii din România, a reacționat. A organizat o conferință de presă pentru a face referire la

comentariul președintelui american. „Nu este adevărat că în România putem vorbi despre o reconciliere”, a comentat liderul considerat până și de criticii UDMR drept un autentic moderat.

Polemica peste Atlantic avea loc, repet, în primăvara anului 1999. De doi ani de zile, UDMR încerca să obțină recunoașterea dreptului la existență a unei universități maghiare. Fără succes. În noiembrie 1996, fostele două coaliții din opoziție câștigătoare în urma alegerilor — Convenția Democratică din România și Uniunea Social-Democrată — invitaseră UDMR să participe la guvernare. Promiseseră, în schimb, rezolvarea cererilor maghiare privitoare la utilizarea limbii materne în învățământ și în administrație. În luna mai 1997, Guvernul Ciorbea, rezultat în urma alegerilor, adoptase o Ordonanță de urgență privind completarea și amendarea Legii învățământului. Solicitățile UDMR fuseseră respectate. Dar ratificarea de către Parlament a acelui document s-a amânat continuu. Senatorii și deputații coaliției — nu numai cei ai opoziției! —, au făcut UDMR-ului scene insuportabile. În disperare de cauză, UDMR a hotărât să adopte calea unor inițiative parlamentare pe cont propriu. Atît prima, din vara anului 1998, de recreare a universității maghiare istorice — Universitatea Bolyai — cît și a doua, din toamna anului 1998, de înființare a unei universități multiculturale în limbile maghiară și germană², au fost un insucces. Adăugate la constanta campanie antimaghiară a formațiunilor și ziarelor naționaliste, care își strigau șovinismul nestingherite, acestea au iritat și au obosit liderii UDMR. „Modelul de reconciliere româno-maghiar”, invocat mereu de Guvern și Președinte cînd era vorba să legitimizeze în cadrul unor discuții internaționale evoluția democratică a României, arăta acasă, deseori, penibil. Pînă și pentru secretarul de stat pentru învățământul superior din Guvernul care includea și UDMR, cererile maghiarilor erau „*solicitări de segregare etnică, în forme instituționale diverse*”³! Unde era atunci reconcilierea?

La doar trei luni de la intervenția președintelui Bill Clinton și de la replica lui Markó Béla, Parlamentul a adoptat noua lege a învățământului. În luna iunie 1999 principalele solicitări ale maghiarilor în cel mai important domeniu al intereselor lor erau adoptate. Forma finală introdusese cîteva mici compromisuri⁴, dar marea cotitură în relațiile româno-maghiare, din 1996, dăduse roade.

Smaranda Enache

Seara de 29 ianuarie 1990, București. La sediul Grupului pentru Dialog Social am auzit, prima dată, despre Smaranda Enache. „Ai văzut-o aseară pe doamna aceea din Târgu Mureș?”, m-a întrebat un vechi prieten, oprindu-mă pe culoar, vădit impresionat de o emisiune prezentată cu o zi înainte pe TVR1. Nu o văzusem. Smaranda Enache, co-președinta Ligii Pro Europa, creată la sfîrșitul lunii decembrie 1989 în orașul transilvan, fusese interviuată pe 25 ianuarie de un reporter. Trimisă la București, înregistrarea intrase pe TVR1 în seara zilei de 28. Intervenția ei trăgea

un semnal de alarmă asupra tensiunilor din Tîrgu-Mureș. „Nu trebuie să repetăm aici ceea ce se întîmplă în Nagorno Karabah. Evoluția situației din acest oraș”, spunea ea, „este o cheie a democrației românești”.

Ce se întîmplă la Tîrgu-Mureș? Cine era Smaranda Enache? Ce era Liga Pro Europa?

Tîrgu-Mureș este un vechi oraș secuiesc, cu o puternică tradiție universitară și de viață intelectuală, devenit, între 1948 și 1959, capitală a Regiunii Autonome Maghiare. Asemenea mării majorități a orașelor din Transilvania, Tîrgu-Mureș era majoritar unguresc. Pe vremea autonomiei, populația maghiară atingea cam 80%. Prin anii '70 maghiarii mai reprezentau circa 70% dintre tîrgu-mureșeni. Din acel moment, programul de schimbare etnică a proporțiilor a intrat în linie dreaptă. S-au construit fabrici pentru care au fost aduși muncitori din Regat. Medicii, profesorii și alte categorii ale elitei sociale maghiare erau repartizați cît mai departe, în provinciile românești. În nici un caz în Tîrgu-Mureș. În 1989, românii și maghiarii din oraș ajunseseră aproape la paritate. După revoluție, la sediul Comitetului județenei de partid a fost găsit un plan detaliat al măsurilor de implantare de etnici români, pe ani, pentru schimbarea în continuare a proporțiilor. Planul era prima probă concretă a programului asimilaționist al statului național-comunist controlat de regimul Ceaușescu.

Ultimii ani ai deceniului '80 au cunoscut manifestarea violentă a politicii antimaghiare. Vorbitorii de limbă maghiară au fost excluși din aproape toate pozițiile de conducere. Vechile manifestări bilingve, sau biculturale, cu care erau întîmpinate altădată sărbătorile oficiale, rămăseseră doar o amintire. Poezii în limba maghiară nu se mai recitau nici măcar la sfîrșitul anului școlar. Scrierile maghiare erau obligate să folosească pentru toponimice exclusiv denumirile în limba română.

Acei ani au anunțat însă și apariția unei timide neobediențe întemeiată pe atitudini democratice. Teatrul de Păpuși din Tîrgu-Mureș fusese, în sensul acesta, un mediu privilegiat. În 1983, Smaranda Enache, secretară literară a Teatrului, absolventă a Facultății de Filologie București, a fost numită directoarea instituției. Din acel moment Teatrul de Păpuși a devenit spațiul unor atitudini de contestare a regimului, pe cît de ingenioase și amuzante, pe atît de marginale. Comitetul de partid își ieșea din pepeni dacă, cumva, într-o piesă, se întîlnea în scenă combinația culorilor roșu, alb și verde⁵. Cînd simbolurile maghiare apăreau pe vreun afiș, acesta era dat la topit. Cenzura tăia la sînge orice trimitere național-maghiară. În 1989, controlul oricărui semn de indisciplină devenise isteric. La Teatrul de Păpuși din Tîrgu-Mureș indisciplina, deci contestarea regimului, a însemnat solidarizarea unor români din instituție cu colegii lor maghiari.

Liga Pro Europa

Așa se face că demonstrațiile din decembrie 1989, care au dus la răsturnarea regimului Ceaușescu, au găsit în Tîrgu-Mureș un grup româno-maghiar unit. În seara zilei de 21 decembrie, pe străzile Tîrgu-Mureșului s-a strigat „Nu există

șovinism”. Smaranda Enache a fost invitată să facă parte din Consiliul județean al Frontului Salvării Naționale, noua structură de conducere a orașului.

În acele momente fierbinți, grupul de intelectuali care-și trăia în acea perioadă exilul interior la Teatrul de Păpuși, devenit un fel de adăpost pentru gândirea alternativă, se aduna zilnic. Compozitorul Boldizsár Csíky, fostul secretar muzical al Filarmonicii și viitorul ei director, eseistul Elek Szokoly, viitorul director și redactor al publicațiilor Ligii, teatrologul Zeno Fodor, fostul secretarul literar al Teatrului Național și viitorul său director general și alți câțiva erau convinși de nevoia creării unei asociații civice capabilă de reflecție și acțiune. La 30 decembrie 1989, 21 de țirgu-mureșeni de etnii diferite s-au strâns în adunarea de constituire a Ligii Pro Europa. De unde numele? Fondatorii vedeau împlinirea aspirațiilor democratice și de conviețuire interetnică doar în cadrul unei Europe unite. Ei considerau militantisul pro-european drept calea cea mai radicală a reformării societății românești.

Numai că la Țirgu-Mureș semnele restaurației național-comuniștilor au apărut foarte devreme și erau mai puțin ambigui decât în altă parte. Smaranda Enache a avut mari probleme, în seara zilei de 10 ianuarie (1990), să publice platforma Ligii în *Cuvântul liber*. Cotidianul țirgu-mureșean cu acest nume nu era decât moștenitorul organului de partid *Steaua Roșie*, care în noaptea din 21 spre 22 decembrie își schimbase directorul, dar rămăsese cu redacția intactă. Pe culoarele CJFSN local umblau dinozaurii care conduseseră anterior orașul. Ioan Movilă, fostul secretar de partid județean, nu-și ascundea prezența în locurile unde acum se desfășura activitatea noii puteri. Umbra responsabililor pentru represiunea din decembrie — pe 21 seara se trăsesse în Țirgu-Mureș și muriseră oameni —, printre care generalul Scriciu și colonelul Judea, se profila deasupra micii conduceri locale.

În primele zile ale lunii ianuarie, Consiliul Frontului Salvării Naționale a dat o declarație care făcea trimitere la abuzurile regimului Ceaușescu față de minoritățile naționale. CFSN promitea luarea unor măsuri pentru repararea vechilor abuzuri. Poziția noii structuri de putere în chestiunea naționalităților a dus la o evoluție rapidă a revendicărilor comunității maghiare. În fruntea lor apărea demixtarea școlilor. Fostele școli și licee maghiare, adevărate instituții de identitate comunitară a maghiarilor din Ardeal, fuseseră toate transformate în școli mixte. Aici, simbolurile maghiare dispăruseră cu desăvârșire. Învățământul maghiar nu rămăsese decât o anexă a învățământului majoritar românesc. Procesul de românizare globală înaintase rapid în deceniul opt. Aceasta a făcut ca, imediat după revoluție, strategia UDMR să pună în fruntea revendicărilor revenirea la fostele instituții-școli. În câteva orașe din Ardeal, separarea s-a și produs. CJFSN din Țirgu-Mureș a decis în favoarea demixtării principalului liceu local, fostul liceu maghiar Bolyai. (Atunci, în 1990, liceul avea circa 25% elevi români.) Decizia CJFSN cerea ca demixtarea să se facă începând cu luna septembrie, deci după vacanța școlară. Hotărârea CJFSN a aprins spiritele. Părinții români au contestat-o.

Părinții maghiari, de teama anulării ulterioare a deciziei, o considerau prea târzie. Consideraseră că așa cum fusese mixat cu treizeci de ani mai devreme de la o zi la alta, putea fi demixat în același mod „acum și aici”. Copiii români și maghiari erau puși să reproducă argumentele părinților, cu ocazia diferitelor manifestări publice. Într-o zi, elevii români au găsit porțile liceului închise. După o zi-două populația română a orașului a obținut redeschiderea porților liceului pentru copiii ei. Dar deja tensiunea dintre români și maghiari atinsese cote critice.

Liga Pro Europa și violențele de la Tîrgu-Mureș

În tot acest timp, membrii Ligii Pro Europa încercau disperati să oprească degradarea relațiilor dintre cele două comunități. Smaranda Enache a vorbit cu profesorii români și maghiari și cu elevii din școli. Exerciții de mediere ratate. S-a adresat preoților ortodocși. Aceștia au refuzat dialogul cu bapțiștii, catolicii sau evreii. Nici intelectualitatea din Tîrgu-Mureș nu s-a arătat, cu foarte rare excepții, mai responsabilă. Istoricii invitați să dezbată tema româno-maghiară au evitat la rîndul lor să-și folosească autoritatea pentru a-i chema pe români și pe maghiari la căutarea unei soluții de detensionare a situației. Apelurile repetate făcute de Smaranda Enache și colegii ei — folosind accesul lor extrem de limitat la postul local de radio și TVR — au sunat în deșert. În schimb, au început să-i fie transmise amenințări scrise și telefonice. Inclusiv în jurul părinților Smarandei Enache s-a făcut dintr-o dată un gol. Comunitățile tăiaseră legăturile dintre ele. Promotorii relațiilor româno-maghiare, de genul Smarandei Enache, au început să fie considerați, de către conaționali lor, trădători.

Pe 17 martie (1990) Smaranda Enache a plecat la Budapesta, la înfîlnirea intelectualilor români și maghiari pentru reconcilierea istorică. Între timp, la 19 martie, au izbucnit la Tîrgu Mureș grave violențe, prin descinderea în oraș a unor săteni din zona Gurghiului, complet dezinformați de liderii lor de opinie, care îi ameiiseră cu iminența pericolului maghiar. Atacul asupra sediului UDMR și a partidelor politice democratice, sub privirile nepăsătoare ale organelor de ordine, care au privit pasive escaladarea atmosferei de linșaj, a făcut ca un număr de lideri maghiari, prizonieri în clădirea din Piața Bolyai, să fie agresați și răniți grav de cetele înarmate de săteni. Între victime s-a aflat și unul din liderii de opinie cei mai respectați ai maghiarilor din Transilvania, scriitorul András Sütő, care a fost bătut bestial (mai târziu, în ciuda eforturilor medicilor, avea să-și piardă un ochi). Atacul asupra UDMR și linșajul asupra simbolului maghiarilor, în persoana lui Sütő, au scos pe străzile Tîrgu- Mureșului, a doua zi, la 20 martie, douăzeci de mii de maghiari, adunați într-un miting de protest stăpînit de vehementă indignare. Mulțimea cerea venirea imediată la locul conflictului a președintelui țării, Ion Iliescu. În loc de aceasta, un nou grup de săteni și susținători locali ai asociației Vatra Românească au încercat să rupă rîndurile protestatarilor maghiari, mult mai numeroși. În acest moment, între cele două grupări s-a declanșat o

înfruntare de nestăpînit, o adevărată luptă de stradă, în care organele de ordine publică nu au intervenit în nici un fel. În infernul produs, cinci cetățeni și-au pierdut viața, alte sute au fost molestați și răniți.

La sfîrșitul lunii martie a fost creat Serviciul Român de Informații, în urma unei propuneri puse în gura unui grup de tineri revoluționari inocenți de însuși Virgil Măgureanu, directorul de mai tîrziu al serviciilor, în timpul deplasării sale la Tîrgu Mureș, în marja acțiunilor de stingere a conflictului. Decizia, adoptată de Biroului CPUN era perfect ilegală — nefiind trecută prin CPUN. Campania unei părți a presei nu făcea decît să confirme, alături de alte probe, că violențele de la Tîrgu-Mureș fuseseră pregătite și orchestrate⁶ de oamenii președintelui Ion Iliescu pentru a motiva intrarea pe scenă a noului serviciu de informații, SRI — la trei luni de la desființarea, fără nici o judecată, a Securității lui Nicolae Ceaușescu, în urma revoluției din decembrie 1989.⁷

Pacifism interetnic după violențe

Izbucnirea din 19-21 martie a schimbat pentru mulți ani societatea românească. Liga Pro Europa nu mai avea cum să aducă oamenii la mitinguri. ^ai nici cuvintele banale despre bunele relații dintre români și maghiari nu mai puteau suna în urechile tîrgu-mureșenilor decît fals. Orașul își lingea rănile. Liga Pro Europa, învinsă în acest moment al existenței ei, a trebuit să inventeze o altă strategie. În luna iunie 1990 a început acțiunea „bicicletele”. Copii români, maghiari, germani și romi erau invitați să participe la o tabără în cadrul căreia să repare biciclete vechi aduse din Germania de un grup inimos de foști concetățeni (care constituiseră acolo Asociația Pro Romania Democratica), fiecare dintre participanți primind ca premiu cîte o bicicletă. Septembrie 1990: seminar pe teme ecologice. Specialiștii invitați, români și unguri, prezentau analizele lor alături de lectorii germani. Octombrie '90, noiembrie '90 ... ianuarie '91... alte luni, alte acțiuni. În timpul verii 1991, Liga Pro Europa a preluat organizarea, împreună cu FIDESZ⁸, a Taberei și Universității de Vară de la Bálványos. Din acest moment, tabăra a devenit un spațiu privilegiat de cunoaștere și dialog între elita românească și cea maghiară.

La cîtva timp, Liga a publicat primul săptămînal local dedicat promovării toleranței: *Gazeta de Mureș*. Mai tîrziu, în 1995, a dat naștere unui trimestrial, *Altera*, dedicat alterității, diversității și problemelor teoretice legate de aceste domenii: drepturile colective, autonomia, autodeterminarea, federalismul, regionalismul, multiculturalitatea etc. Deja, prin această revistă, Liga Pro Europa lucra pentru specialiști. Ea demonstra și astfel că problema locală a relațiilor dintre tîrgu-mureșenii români și tîrgu-mureșenii maghiari avea de fapt relevanță națională.

Alte bătălii locale: Cluj, Octavian Buracu și Dialogul Interetnic

În *Laudatio* care a fost citit la 27 februarie 1999, cu ocazia acordării titlului post mortem de „Membru de onoare al Ligii Pro Europa” lui Octavian Buracu,

apărea întrebarea retorică: *Să fie de mirare că în interviul luat ... în 1993 pentru Gazeta de Mureș, tocmai după ce Octavian Buracu fusese dat afară din serviciu (...) referindu-se la purificările etnice de la Cluj, acesta spunea: „eu ca român sînt mai revoltat decît maghiarii”? Oare nu tocmai această consecvență demnă este caracteristica cea mai firească de pe lume pentru un om de onoare? Ce putea fi mai demn pentru acest autentic patriot român și european decît scuzele pe care le adresase minorităților în numele neamului său pentru ineptiile xenofobe ale primarului clujean? Ce putea fi mai firesc decît înțelepciunea pe care o mărturisise cu câteva luni înainte de moartea sa: „nu există în lume popoare bune și rele, există doar oameni buni și răi”⁹.*

Octavian Buracu fusese membru fondator al Alianței Civice, al Fundației Cultura Ardealului din Cluj, al Organizației Româno-Britanice pentru Educație în Domeniul Drepturilor Omului, membru de onoare al Asociației de Prietenie Maghiaro-Române din Pécs. Dar mai ales, își legase numele de Asociația Dialog Interetnic, căreia îi fusese fondator și președinte.

Octavian Buracu inițiase, începînd cu 1990, întâlniri, întruniri, asociații, seminarii, schimburi de opinii, luări de poziție, declarații, comunicate, liste de semnături în numele prieteniei româno-maghiare. Devenise cea mai respectată dintre vocile românești din capitala Ardealului care se ridicau împotriva exceselor bolnăvicioase ale primarului Clujului, Gheorghe Funar; alături de vocea Doinei Cornea. Ca și Doina Cornea, el nu arăta nici un dubiu, în ceea ce privește conexiunea dintre ultranaționaliștii gălăgioși și grupul politic din jurul președintelui Ion Iliescu, care preluase puterea la București. În ceea ce o privește pe cunoscuta disidentă a regimului Ceaușescu, ea fusese la fel de fermă cu provocările naționaliste ale regimului de după revoluția din 1989, cît fusese cu manifestările totalitare ale regimului comunist anterior. Iată ce scria Doina Cornea după ce Gheorghe Funar, primar al Clujului și președintele PUNR deschisese în piața centrală a municipiului (Piața Unirii) șantierul arheologic¹⁰: *„Sînt convinsă că diversiunea de la Cluj are o bătaie mai vastă decît cea strict locală. Funar nu este un nebun, cum se spune, ci un instrument în mîna Puterii și la îndemîna ei (ca toți ceilalți extremiști din anturajul ei). Putem chiar vorbi de o voință de iugoslavizare a României, de inspirație KGB-istă, care servește intereselor meschine de autoconservare a puterii”¹¹.*

Începînd cu crearea Vetrei Românești și a PUNR, în 1990, dar mai ales după alegerea lui Gheorghe Funar ca primar, Clujul, oraș cu populație maghiară majoritară pînă la al doilea război mondial și avînd încă 23% maghiari astăzi, a fost sediul provocărilor antimaghiare. Acest centru nu numai al vieții economice și universitare, dar și al competiției simbolice dintre români și maghiari, a fost dominat, după 1992, de prezența primarului Gheorghe Funar — lider al celui de-al doilea partid ca importanță parlamentară din România pînă în 1996, PUNR. Funar este un extremist naționalist al cărui discurs atinge deseori limita patologicului. Sub mandatul său, în oraș au fost deteriorate monumente maghiare, au fost amendați arbitrar participanți

la mitingurile maghiare, s-a amenințat cu mutarea statuilor, a fost furat steagul de pe consulatul maghiar, la îndemnul primarului (!), au fost vopsite băncile în roșu galben și albastru etc. Maghiarii au protestat, au demonstrat, au participat la procesiuni, au pus în gardă, au reacționat uneori cu reținere, alteori cu mînie. Dacă totuși Clujul nu a devenit sediul unor înfruntări sîngeroase, aceasta s-a datorat și prezenței cîtorva personalități românești care s-au asociat maghiarilor din Cluj. Poate nici un exemplu nu este mai semnificativ decît apelul Asociației de Dialog Interetnic și al filialei Alianței Civice, de a mărșălui în 1994 alături de maghiari, într-unul dintre cele mai tensionate momente din viața orașului. Contrademonstrația extremiștilor Vetrei Românești, care-și pregătiseră propriile lor coloane după anunțarea unui marș de protest maghiar, ar fi generat probabil o încăierare fatală, dacă nu ar fi existat gestul liderilor civici români.

Iată de ce Octavian Buracu, Doina Cornea, Dana Prelipeanu¹², Virgil Lazăr¹³, Marius Tabacu¹⁴, Liliana Bocu¹⁵ și colegii lor, puțini la număr dar dînd viață principalelor organizații civice ale orașului, au avut un rol considerabil pentru evitarea unor vărsări de sînge de genul celei întîmplute la Tîrgu-Mureș, în martie 1990.

Români militanți ai comunicării interetnice au acționat și în alte orașe din Ardeal. La Satu Mare a fost prezentă Anamaria Pop, o cunoscută traducătoare din limba maghiară în limba română¹⁶. Un oraș care nu poate fi omis este Timișoara — cel mai cosmopolit, mai multicultural oraș din România. Toate asociațiile importante — filiala Alianței Civice, Solidaritatea, Societatea Timișoara, filiala Uniunii Scriitorilor și, în mod excepțional, liderii comunităților religioase de aici, au păstrat și au manifestat tradiția de toleranță a locului.

GDS, „22”, Alianța Civică, Uniunea Scriitorilor

Dar într-o țară super-centralizată precum România, micile victorii de provincie ar fi contat prea puțin dacă podul dintre maghiari și români nu ar fi fost menținut la București, acolo unde s-au jucat marile mize politice și unde a trebuit să-și conducă lupta politică pînă și formațiunea reprezentativă a maghiarilor, UDMR, deși peste 90% din populația maghiară se află în Transilvania.

S-a întîmplat ca, în chestiunea relațiilor româno-maghiare, o atitudine decisivă să o aibă grupul de intelectuali care au format, la sfîrșitul anului 1989, Grupul pentru Dialog Social și revista editată de acesta, care-și alesese ca titlu data căderii regimului comunist: „22”. Format din foști disidenți (Doina Cornea, Mircea Dinescu, Radu Petrescu, Radu Filipescu etc.) și din intelectuali care refuzaseră explicit ideologia comunistă (Radu Popa, Andrei Pippidi, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Mihai Șora, Mariana Celac...), aceștia au avut, imediat după revoluție, datorită trecutului lor, un imens prestigiu. Orientați spre o gîndire democratică, cei mai mulți liberală, ei au intrat imediat în relație cu omologii lor din Ungaria, participînd la mai multe întîlniri-evenimente, desigur, cu o mare valoare simbolică în acea perioadă — incluzînd dialogul româno-maghiar din 17-23 martie 1990.

Dar „ideologia” Grupului în această materie a fost cel mai bine sintetizată și, într-un fel, valorificată, prin Revista 22. Încă din primele numere, revista a avut drept colaboratori minoritari (Szász János, Helmuth Britz), aici au fost publicate apelurile privind reconcilierea româno-maghiară¹⁷. În timp ce șovinismul, limbajul urii, umpluseră ziarele feseniste, articolele din 22 chemau la dialog, îi prezentau pe colegii lor germani, maghiari, armeni, eleni etc. În luna martie a apărut primul articol despre țigani, iar în continuare revista avea să utilizeze exclusiv cuvântul „rom” — absolut exotic pentru majoritatea populației din țară.

O instituție a intercomunicării a fost, în perioada amintită, Uniunea Scriitorilor. Uniunile scriitorilor au avut un statut deosebit în raport cu toate celelalte organizații în întregul sistem comunist. Percepându-le drept instituții principale de propagandă, recunoscând forța scriitorilor de a domina spațiul simbolic, acestor uniuni li s-au oferit condiții și privilegii. În România, în Bulgaria sau fosta URSS, scriitorii erau printre puținii cetățeni care aveau șansa să viziteze țările din Occident. Aveau acces la resursele uniunilor — împrumuturi, vile pentru vacanță etc. Toate acestea nu au făcut decât să crească vizibilitatea uniunilor scriitorilor în societate.

Cu atât mai mult, spațiul simbolic controlat de scriitori juca un rol decisiv în momentul răsturnării logicii societății românești, la sfârșitul anului 1989. Adunarea generală a scriitorilor, desfășurată la sfârșitul lui decembrie 1989, l-a ales ca președinte pe Mircea Dinescu. Unul dintre cei mai cunoscuți disidenți ai epocii Ceaușescu, extrem de popular pentru stilul lui de comunicare, Mircea Dinescu era și a rămas o persoană liberală. Imediat după revoluție, scriitorii maghiari de la Budapesta și din București au stabilit contacte și proiecte¹⁸. Sistematic, Uniunea Scriitorilor a refuzat să se implice în propaganda naționalistă, spre care o invita regimul și unii dintre scriitorii colaboraționaliști ai regimului Iliescu. Cu greu poate fi subestimată această distanțare de politica naționalistă a Uniunii Scriitorilor din România, de naționaliști. (O realizăm mai bine, dacă facem comparația cu rolul instituției omoloage din Iugoslavia.) Deși Uniunea Scriitorilor nu a fost o asociație militantă, în sens propriu, pentru promovarea bunelor relații româno-maghiare, ea a asigurat legături, un spațiu de întâlnire, un cadru al proiectelor comune.

În toamna anului 1990 s-a format cea mai largă organizație din România, Alianța Civică. Nevoia unei forțe populare care să apere valorile fundamentale ale democrației a devenit evidentă după acțiunea minerilor din 13-15 iunie 1990¹⁹. Atunci România a fost aproape de a cădea, din nou, într-o dictatură. Partidele considerate pro-democratice erau încă marginale în lupta politică. Existau în toată țara mai multe organizații civice care își arătasera devotamentul pentru drepturile omului și pacea interetnică. Dar ce puteau face ele în fața unor forțe politice care își aserviseră întreaga administrație, inclusiv instituțiile militare? Începând cu sfârșitul lunii iulie 1990, sediul Grupului pentru Dialog Social a devenit locul de unde s-a pregătit înființarea Alianței²⁰. De aici m-am adresat principalelor grupuri,

din marile orașe ale țării: GDS și Grupul Independent pentru Democrație, în București; Societatea Timișoara din orașul unde a început revoluția din decembrie 1998; Asociația 15 Noiembrie din Brașov; Agora din Iași, Liga Pro Europa din Tîrgu-Mureș. În luna noiembrie a fost creată Alianța Civică, prin cooperarea organizațiilor amintite, cu un impact național din primul moment. La chemarea AC din decembrie 1990, în București au răspuns circa 200.000 de oameni, alte zeci de mii în principalele orașe. O astfel de mobilizare nu se realizase niciodată pînă atunci.

În primul consiliu director al Alianței Civice au fost invitate personalități cum erau Smaranda Enache și Péter Bányai. În filialele AC din Tîrgu-Mureș și Covasna, românii și ungurii s-au adunat împreună, un fapt excepțional, avînd în vedere tensiunea care i-a distanțat, printr-o elaborată manipulare, ani de zile. Gîndită de la început ca o mișcare multiethnică, Alianța a reușit în această primă perioadă să arate că o mișcare amplă, la nivel național, îi poate aduna din nou pe români și maghiari. În ianuarie 1991, AC a elaborat și adoptat un document asupra Drepturilor și Libertăților Fundamentale²¹, iar în iunie 1991, o Declarație asupra drepturilor minorităților naționale²².

Alianța a avut o spectaculoasă intervenție în toamna anului 1991, cînd o periculoasă incitare era cît pe ce să aprindă Transilvania.

Toamna anului 1991: stare de urgență în Armata a IV-a din Transilvania

În toamna anului 1991, Parlamentului României îi fusese înaintat un proiect de lege privind organizarea Serviciului Român de Informații, moștenitorul vechii Securități. În proiect, SRI cerea dreptul de a urmări indefinit pe oricare cetățean, de a elimina eventualele plîngerii împotriva Serviciului, de a avea și utiliza întreprinderi comerciale și activități economice proprii. Prerogative excesive, antipatizate de populație, căreia aceste puteri îi aminteau de autopoternicia vechii Securități. Iată de ce SRI trebuia să își demonstreze din nou utilitatea, ca în luna martie 1990. În plus, în aceeași perioadă, se finaliza adoptarea Constituției României. Introducerea unei optici naționaliste în Constituție era o altă miză a jocului²³.

Pentru a invoca din nou amenințarea maghiară, în Parlament a fost adus „Raportul Covasna-Harghita”. „Raportul” era un document prin care se incrimina colectiv populația maghiară, majoritară în cele două județe, de a fi amenințat și alungat pe românii din regiune. O schemă urmînd perfect propaganda contra populației albaneze din Kosovo, de a-i fi alungat pe sîrbi, prin care s-a deschis calea represiei²⁴. Zile întregi reprezentanții partidelor extremiste au perorat de la tribuna Parlamentului contra pericolului maghiar. Acuzele despre ce se întîmpla în Covasna și Harghita erau rizibile, dar eficace. Televiziunea le transmitea în direct, permanent. S-a creat brusc, din nimic, o atmosferă incendiară. Fiecare nou pas al partidelor naționaliste și al instituțiilor dominate de acestea era menit să amplifice instabilitatea. Reprezentanții minorității maghiare au hotărît să protesteze. Neliniștea creștea în Ardeal. Gestul ultim a fost trecerea Armatei a IV-a

din Transilvania, condusă de un general apropiat de partidele naționaliste românești, în stare de alarmă. În aer plutea incidentul. Într-un loc sau altul din Ardeal urma să se producă o scînteie. Focul din urma ei, care ar fi produs iar morți — între români, maghiari —, ar fi argumentat adoptarea legii, dînd SRI puteri sporite.

În acest moment, Alianța Civică din Covasna a făcut un apel la reconciliere. A invitat pe români și maghiari să se adune, împreună, într-un miting de protest împotriva

incitărilor la ură interetnică. A organizat totul făcînd mari eforturi pentru a implica liderii comunităților. Ca vice-președinte al Alianței, am plecat de la București, la reședința județului Covasna, Sfîntu-Gheorghe, unde era deja prezentă Smaranda Enache, pentru a ne adresa oamenilor din oraș. Localitatea era înțesată de oameni în uniforme: militari și polițiști. Mitingul a adunat între 3.000 și 5.000 de oameni. În plină furie naționalistă, români și maghiari s-au putut aduna pentru a susține dorința lor de a trăi pașnic împreună! Să ne ducă oare evenimentul aminte de demonstrațiile din Sarajevo, înaintea tragediei? Dar în România, mitingul pentru dialog interetnic a marcat o cotitură salvatoare în evoluția evenimentelor. Brusc, tensiunea a scăzut. Prin acțiunea de la Sfîntu-Gheorghe, Alianța Civică a reușit atunci, în cel mai periculos moment al perioadei de după confruntarea din martie '90, să evite vărsări de sînge cu urmări ireversibile pentru români și maghiari. Acesta a fost poate momentul cel mai spectaculos al implicării acestei organizații de masă, care era Alianța Civică, în tema raporturilor interetnice. Mai tîrziu, orientarea ei multietnică avea să devină secundară.

Intervenția Comitetului Helsinki Român

Dezbaterii din societatea românească pe marginea temei minorităților naționale, atît cît a ajuns ea să se poarte, îi lipsea însă o cunoaștere în adîncime a lucrurilor; practică și teoretică. Multiculturalismul, raporturile interetnice, autonomiile și statutele speciale rămăseseră subiecte exotice pentru oamenii de cultură români. Autorii aflați prin universități și în Ministerul Afacerilor Externe nu au fost în stare să producă decît teze stupide de genul „teoria că standardele internaționale sînt minime este periculoasă”. Reprezentanta unui anemic „Centru de studiu al minorităților...” creat sub egida Academiei României în 1991, a susținut chiar, la o întîlnire avută la Brașov în anul 1995, cu președintele de atunci, Ion Iliescu de față, că „minoritățile naționale” nici nu există²⁵. („Cercetătoarea” își contesta propriul ei obiect de studiu!)

Cea mai mare parte a oamenilor de cultură români au dat dintotdeauna puțină importanță temei culturilor eterogene și societății civile. S-au tot învîrtit în jurul identității naționale — a românilor — și a raporturilor dintre România și marile sisteme culturale. Mitologia statului național unitar a dominat cultura română. În perioada interbelică acest subiect a fost uneori pus în discuție de către intelectuali din Transilvania²⁶, dar astfel de excepții nu au schimbat tendința. Cu atît mai puțin a fost păstrată în memoria culturală această temă în perioada celor 50 de ani de comunism.

După 1989, politica intelectualilor reuniți în jurul Grupului pentru Dialog Social și al revistei 22, a celor din Uniunea Scriitorilor și, o perioadă, din jurul Alianței Civice, au avut ca motivație mai ales atitudini umaniste. Pro „minoritarismul” lor era expresia unui comportament decent și educat, nu a unei viziuni adecvate despre specificul unei societăți multiculturale. Apelurile, declarațiile, articolele exprimând filozofia prieteniei semnate de intelectualii din jurul Grupului pentru Dialog Social nu aveau cum să acopere însă spinoasele chestiuni, ori tensiunile între interese, dintr-o societate multiculturală cum e cea românească — în ciuda refuzului majorității românești de a recunoaște acest fapt.

Doar transilvănenii erau mai în cunoștință de cauză. Aminteam de scoaterea — după 1995 — a excelentei reviste, *Altera*, de către Liga Pro Europa, revistă gândită ca spațiu de analiză a conceptelor multiculturalismului, minorităților, autonomiilor, federalismului. Dar pînă la impunerea trimestrialului ardelean mai urma un drum lung, care trecea prin intrarea Comitetului Helsinki pe „piața” temei minorităților.

Primul ziar care a anunțat apariția Comitetului Helsinki Român a fost ... The New York Times. Numărul din 6 ianuarie 1990²⁷. Am creat această organizație împreună cu mai mulți prieteni, după vizita organizației Helsinki Watch în România — făcută ca să sprijine apariția unei organizații prietene. Pentru crearea unei asociații de drepturile omului fusese anterior contactat și ajutat de reprezentanți ai Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului de la Paris, de militanți ca Sanda Stolojan și Mihnea Berindei.

Comitetul a primit o recunoaștere juridică în aprilie 1990, sub numele Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului din România — Comitetul Helsinki, după ce se lansase deja în câteva investigații. Comitetul Helsinki a avut o evoluție cu adevărat importantă după ce în el au intrat câteva persoane înzestrate cu forță și competență, în primul rînd, Renate Weber, în toamna anului 1990, apoi Manuela „tefănescu”²⁸, în 1991. Comitetul a realizat câteva lucruri spectaculoase, blocarea unor proiecte de lege antidemocratice, elaborarea unor politici publice alternative.

Desigur, oamenii Comitetului făcuseră referiri la minoritățile naționale și pînă atunci. Ele se mențineau în limitele militantismului civic, corect dar semnificativ mai mult prin atitudine decît prin subtilitate. În toamna anului 1994, Renate Weber și cu mine am fost invitați la Tușnad, la o reuniune a conducerii Uniunii Democratice a Maghiarilor din România cu principalii lor specialiști. Subiectul: proiectul de lege privind drepturile minorităților naționale și comunitățile autonome deșus de UDMR în Parlament.

Atunci a devenit evident că nici un progres de substanță nu e posibil fără o aprofundare a concepției maghiarilor asupra drepturilor minorității maghiare și a conceptelor minorităților în general. Ajunși la București, am lansat împreună cu Renate Weber și Valentin Stan o cercetare în chestiunea proiectului de lege a UDMR, care aștepta deja de peste un an de zile la Parlament să fie luat în seamă.

La trei luni de zile de la lansarea planului nostru, a apărut sub egida Comitetului Helsinki²⁹ „Studiul asupra Concepției UDMR privind drepturile minorităților naționale”. După încă trei luni, sub egida Centrului era publicat, în urma rezultatelor studiului, un proiect de lege privind drepturile minorităților naționale, singura „ofertă” de acest gen făcută, pînă astăzi, de autori români.

Gyula. „Evoluția concepției UDMR”

Consiliul pentru Minoritățile Naționale, creat sub autoritatea Secretariatului general al Guvernului, a răspîndit studiul în sute de exemplare. Ambasade, instituții au cerut lucrarea noastră. Maghiarii au folosit-o în elaborările lor și în luările de poziție. Acest material a strîns legătura noastră cu analiștii UDMR, cum ar fi Anton Niculescu ori Miklós Bakk. Atitudinea acestor specialiști asociați formațiunii politice a maghiarilor a fost la fel de importantă pentru păstrarea legăturilor cu românii pe cît a fost de importantă activitatea românilor democrați³⁰.

De la o zi la alta rolul pe care începea să-l joace studiul nostru devenea mai vizibil. Între 12 și 13 mai (1995) toți trei autorii am fost invitați la Gyula — localitate din estul Ungariei, locuită și de români . Tema seminarului avea un titlu pe măsură: „*Statul național și autonomia etnică*”. Fusese organizat de către Fundația Pro Minoritate a FIDESZ-ului, Friederich Naumann ca sponsor și Liga Pro Europa, ca prieten. Prezența maghiară a fost neașteptată: Zsolt Németh, care era vicepreședinte al FIDESZ; Gáspár Bíró unul dintre cei mai cunoscuți experți în chestiunea minorităților (mai tîrziu, bun prieten); Gergely Pröhle etc. Din țară sosise Attila Varga, care reprezenta UDMR-ul în discuțiile legate de proiectul lor de lege. Smaranda Enache era și ea prezentă. Seminarul fusese de fapt dedicat studiului publicat sub egida Centrului de la București. Surpriza: *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale* fusese tradus de către organizatori în limba maghiară, în revista fundației. ³¹ Iată, l-am auzit cu acea ocazie pe vicepreședintele FIDESZ afirmînd că studiul reprezintă cel mai important text apărut în România în problema minorităților, după 1940. Să fi fost acesta un comentariu exagerat de politicos? Cumva, o ironie?³¹

După cîtva timp a trebuit să scriu cu Renate Weber „*Evoluția concepției UDMR...*” și să facem corecturile de rigoare asupra textului elaborat anterior. Dar acum, la trecerea cîtorva ani, cred și eu că studiul a fost capul unei serii care a contat în schimbarea fondului dezbaterilor politice din România și, implicit, în evoluția cadrului negocierilor dintre România și Ungaria. Studiul *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale* a inițiat o suită de cercetări teoretice, cu aplicație directă asupra problemelor de fond ale minorităților din România. Fără o astfel de doctrină a minorităților dezvoltată „din mers” ar fi fost foarte greu să poată fi găsite răspunsuri, în anii care au urmat, multelor provocări pregătite să tulbure ori să aprindă viața publică.

Anul marilor crize: 1995

Alegerile din toamna anului 1992 aduseseră la putere PDSR, condus de Ion Iliescu și grupul de partide extremiste PUNR, PRM, PSM. După aceea dată, presiunea asupra maghiarilor din România a fost un exercițiu sistematic al vieții politice de zi cu zi. Totuși, partidul maghiarilor, UDMR, se afla în cadrul coaliției Opoziției, Convenția Democratică din România. Acest fapt avusese o valoare simbolică aparte: democrații maghiari și democrații români se aflau împreună, agresati de forțe care amestecau naționalismul și anti-democratismul. În acest sens, linia de despărțire rămânea una politică, și nu etnică. Puțini lideri politici din CDR erau conștienți de rolul considerabil al acestei asocieri. Unirea UDMR, a PNȚCD, a PNL, a PSDR, a PAC etc, în cadrul Convenției Democratice a fost posibilă datorită presiunii continue, până în anul înființării (1991), a asociațiilor civice — în primul rând, a Alianței Civice — și a receptivității celei mai mari personalități politice a Opoziției, Corneliu Coposu.

Mai mult: în anul 1993, când la conducerea UDMR candidau două tendințe, una moderată, a lui Béla Markó, cealaltă, radicală, a lui László Tökés, liderii CDR au venit la Congres să susțină prima echipă. Un ajutor important, dat tot cu împingerea de la spate a organizațiilor civice românești. Valoarea venirii la conducerea UDMR a unei echipe moderate a fost, într-o perspectivă post-factum, considerabilă. Dialogul cu elita politică maghiară, cu rolul lui în influențarea cel puțin subliminală a Congreselor UDMR, nu ar fi fost posibil dacă partidele românești și UDMR nu ar fi participat la aceeași coaliție.

Iată însă că începutul anului 1995 a adus o schimbare bruscă și radicală în atmosfera din interiorul CDR. Un număr de membri ai Consiliului Național au început să critice poziția UDMR, afirmând că opțiunile maghiarilor nu respectă Constituția. Aceștia au ajuns să preia acuzațiile Puterii, chiar sloganul că maghiarii nu ar fi loiali statului român. UDMR se vedea acum contestată de întregul eșichier politic românesc. CDR a cerut UDMR să facă o declarație de loialitate, și de asemenea, una de recunoaștere a Constituției³². Dacă nu, trebuie să își dea demisia din coaliție.

Atlanta

Tulburarea care avea loc în cadrul CDR era se pare semnul unei strategii mult mai subtile. Guvernul român se afla pe ultima sută de metri în negocierile cu partea ungară pentru încheierea Tratatului de bază și în discuții confidențiale cu guvernul Meciar, pentru a trage clapa Ungariei. Presiunea internațională asupra României era în schimb foarte mare. Uniunea Europeană, Consiliul Europei, dar și Statele Unite, vroiau să pună o dată capăt acestei surse de insecuritate care era problema maghiară în România. Raportul lui Dennis Sammut: „The Romanian and Hungarian Communities in Romania. Conflict and Reconciliation?”³³ nota: „*The sensivity of the political leaderships to nationalistic discourse, the impact of military and church leaders on the sway of political debate and the fragility of the situation*

on the ground means that a small incident (...) may very well spark of larger incidents. The lesson from other countries teaches us that the spiral of violence once started is difficult to stop". Dar autorul care făcuse o călătorie în luna mai 1994 în România și avusese discuții cu oficialii români spera că „... some progress will be registered soon, leading perhaps to the signing of the Romanian - Hungarian Friendship Treaty”.

Domnul Sammut nu avea, după cum se vede, puterea de a imagina că Ministerul Afacerilor Externe de la București pregătește de zor cartea înfruntării împreună cu colegii slovaci, nici lovitura de grație care urma să fie dată oricărei reconcilierii cu maghiarii prin adoptarea ofensatoarei Legi a învățământului nr. 84, din 1995. Pînă una-alta, o punere la zid a UDMR, de către întreaga clasă politică românească oferea un atu important naționaliștilor din România. Maghiarii nu erau respinși numai de Ion Iliescu, Funar, Vadim sau Verdeț, ci chiar de partidele de Opoziție, autointitulate „democratice”!

Caracterul sofisticat al strategiei antimaghiare din acea primă parte a anului 1995, în pregătirea bătăliei interne și internaționale care lua proporții de toată frumusețea, a determinat probabil autoritățile române să accepte o mediere propusă de grupul american, Project for Ethnic Relations, mediere desfășurată sub egida fostului președinte Jimmy Carter tocmai la Atlanta. Masa rotundă desfășurată între 14 și 15 februarie 1995, la Centrul Carter din Atlanta, avea o componență demnă de notat: Viorel Hrebenciuc, secretar general al Guvernului; Traian Chebeleu, purtătorul de cuvînt al Președintelui; Ovidiu “incai, consilierul lui Adrian Năstase, în acel moment primul om din PDSR; Liviu Maior, ministrul învățământului; Nicolae Țăran, vicepreședinte al Partidului Alianței Civice. Radu Vasile, chemat și el ca vicepreședinte al Senatului României nu a răspuns în final invitației. Din partea UDMR era prezentă toată conducerea: președintele *en titre* Béla Markó; președintele de onoare László Tőkés; președintele executiv Csaba Takács; liderul grupului parlamentar UDMR, György Tokay; senatorii György Frunda și József Csapó; unul din fruntașii comunității universitare, Árpád Kelemen.

Surprinzător, societatea civilă era prezentă și de astă dată, în ciuda caracterului eminent politic al dezbaterii. Am fost invitat la întâlnirea de la Atlanta înșirîndu-mi-se toate pozițiile: Alianța Civică, Grupul pentru Dialog Social și Comitetul Helsinki. Mai erau prezenți, desigur, organizatorii: Allen Kassof, Livia Plaks și alții membri ori invitați ai Project for Ethnic Relations.

În timpul întâlnirii nu s-a putut cădea de acord nici măcar asupra unui comunicat comun. Dar prezența societății civile a evitat, totuși, ca întâlnirea să se termine cu o gravă criză, cu o tensiune mai mare la sfîrșit decît la început.

Eșecul Tratatului cu Ungaria

Pe 21 martie 1995, șefii de stat ai Uniunii Europene urmau să se întrunească, la Paris, cu omologii lor din țările care ceruseră aderarea. Cu doi ani înainte,

Uniunea Europeană lansase un Pact de Stabilitate, destinat rezolvării crizelor regionale din Europa. UE dorea semnarea tratatelor de bază între țări vecine precum Ungaria și Slovacia sau Ungaria și România. Liderii Uniunii foloseau dorința de integrare a țărilor pentru a le forța să pună capăt principalelor surse de instabilitate sub-regionale. Eșecul lamentabil al Uniunii Europene în fața crizei iugoslave stătea, fără doar și poate, la originea acestei presiuni.

În martie 1995, în întâmpinarea *summit-ului* de la Paris, Bill Clinton și Uniunea Europeană au transmis președinților României, Ungariei și Slovaciei mesaje prin care, în termeni diplomatici, atrăgeau atenția asupra importanței semnării tratatelor de bună vecinătate.

Ministerul Afacerilor Externe făcea politica unui guvern rezultat dintr-o coaliție naționalistă. Bucureștiul a încercat să se coordoneze cu guvernul Meciar — de asemenea demagog și naționalist — astfel ca întreaga responsabilitate a blocării tratatului să fie aruncată pe umerii Ungariei. MAE român a zis „nu” ofertei maghiare în momentul în care slovacii declarau că este puțin probabil să semneze tratatul cu Ungaria. Imediat ce ministrul de Externe român Teodor Meleșcanu a anunțat eșecul negocierilor cu Budapesta, slovacii au trădat înțelegerea, acceptând semnarea tratatului „lor”. România devenea „elevul cel rău”.

În fața unui eșec diplomatic atât de usturător, Guvernul a încercat să salveze aparențele. El a încercat să obțină susținerea poziției sale de către opinia publică românească. În acest scop, a acuzat Ungaria că a introdus cererea introducerii în tratatul de bună vecinătate a Recomandării 1201 — un document privitor la protecția minorităților naționale adoptat de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei în 1993. El a reușit să asmută aproape întreaga presă românească împotriva acestui document care, de fapt, nu conținea nimic îngrijorător. Numeroase personalități publice au fost aduse la canalele de televiziune ca să infiereze Recomandarea 1201. și iată că, în primul moment, Guvernul de atunci a obținut felicitări pentru poziția sa nu numai din partea politicienilor coaliției naționaliste, ci și a Opoziției. Prin declarația sa de susținere, Opoziția prelua o parte din responsabilitatea coaliției aflate la putere.

În această atmosferă care ar fi așezat pentru mult timp un zid între societatea românească și cea ungară, s-a dovedit foarte importantă o inițiativă lansată cu circa un an de zile mai devreme. Împreună cu Renate Weber fondasem un Centru de Studii Internaționale, primul *think-tank* destinat relațiilor externe, independent. Centrul a fost prezent la televiziune, pe posturi de radio, în presa scrisă, explicând caracterul pozitiv al Recomandării 1201 și motivația acestei manipulări a opiniei publice absolut impresionante³⁴. Am obținut mai multe semnături de solidaritate pe o Declarație care condamna manipularea opiniei publice, prin prezentarea de informații false sau trunchiate. Dar cel mai important a fost succesul în a convinge Opoziția să se distanțeze de poziția Guvernului de atunci, de sabotare a tratatului cu Ungaria.

Adoptarea Legii Învățământului nr. 84

Prima parte a anului 1995 arătase ca o campanie continuă îndreptată împotriva maghiarilor din România — ca și a celor din Ungaria. UDMR spera să dea totuși o minimă satisfacție electoratului său maghiar printr-un succes în ceea ce privea noua formă a Legii învățământului. Se aștepta ca legea să fie adoptată pînă la începutul verii 1995. Capitolul privitor la utilizarea limbii materne în educație reprezenta cel mai important domeniu al intereselor identitare maghiare.

Și într-adevăr, legea învățământului nr. 84/ 1995 a trecut. O catastrofă! Nu numai că maghiarii nu obținuseră ameliorările dorite, față de legea anterioară³⁵, dar pierduseră chiar drepturi de care se bucurau pînă atunci. Legea introducea ca disciplină de studiu „Istoria românilor”, în locul „Istoriei României”, ceea ce era evident o ofensă adusă minorităților. Învățământul de specialitate în maghiară și în cîteva domenii de importanță majoră devenea practic inaccesibil minorităților naționale. Accesul la învățământul superior în limba maternă, în universități de stat, a fost limitat la numai cîteva domenii. Dar cea mai rea prevedere a legii se referea la limitarea susținerii examenelor de admitere în limba maternă. A interzice candidaților din rîndurile minorităților naționale să-și susțină examenele în limba maternă — în care studiaseră — însemna a-i pune într-o poziție net inferioară celorlalți concurenți. Singura modalitate de a evita un asemenea dezavantaj ar fi fost urmarea (cel puțin a) ultimului ciclu de studii dinaintea universității în limba română. Efectul probabil: scăderea dramatică a copiilor maghiari doritori să urmeze școala în limba maghiară. Iată, deci, o lege cu prevederi categoric inferioare celor din legea învățământului valabilă pînă în 1995. O sfidare! De data aceasta, maghiarii au reacționat într-o solidaritate amenințătoare. Lobby-ul maghiar a obținut imediat o rezoluție de condamnare a adoptării Legii, din partea Parlamentului European. „*The European Parliament ... calls on the Romanian Senate and the Chamber of Deputies to introduce a law seeking to overturn the discriminatory law already enacted*”,³⁶ enunța, fără echivoc, rezoluția acestuia din 13 iulie 1995.

În două săptămîni, UDMR a reușit să obțină aproape 500.000 de semnături pe un nou proiect de lege privind învățământul în limba maternă. Aproape întreaga populație adultă maghiară! Studenți maghiari au plecat pe biciclete la Consiliul European, în semn de protest. Apropierea anului școlar anunța un conflict major.

Într-o asemenea atmosferă, Înaltul Comisar al OSCE, Max van der Stoel, a venit în grabă la București. A discutat cu guvernul, cu maghiarii, a discutat și cu Comitetul Helsinki Român, al cărui comunicat dat publicității la 21 august 1995 analizase și condamnase decizia Parlamentului. Rezultatul acestor negocieri masive a fost amînarea punerii în aplicare a legii. Prevederile referitoare la studiul în limba maternă din Legea învățământului nr. 84 nu s-au aplicat de fapt nici o zi. Schimbările politice din toamna anului 1996 aveau să scoată complet din joc incitarea legislativă pusă la cale de coaliția naționalistă din 1995.

De ce România nu a ajuns ca Serbia?

Misiunea americană a lui Dennis Sammut din 13 iulie 1994, despre care am povestit, a încercat să sintetizeze în patru anexe: (1) principalele măsuri de securitate pozitive care ar fi fost luate de principalii actori din România; (2) acțiunile acestora, percepute drept ostile; (3) preocupările principalilor actori; (4) aspirațiile lor. Dar care era lista „actorilor” conținând, în perspectiva misiunii americane, în rezolvarea raporturilor interetnice din România? Iată-o: Guvernul României; Guvernul Ungariei; liderii minorității maghiare din România; Grupările naționaliste.

În Raportul prezentat la masa rotundă din 1994, misiunea americană nu a amintit nimic despre organizațiile civice din România. A mai adăugat doar, la lista anterioară, organizațiile internaționale.

Dacă doar actorii amintiți ar fi existat în România, este destul de posibil ca țara să fi devenit centrul unui conflict interetnic și regional de proporții. Exemplul conflictului din R.F. Iugoslavia este nu neapărat un model, dar rămâne o sugestie asupra a ceea ce se putea întâmpla în România. Asemănările dintre regimul Slobodan Miloșevici și regimul Ion Iliescu sînt departe de a rămîne superficiale.

În R.F. Iugoslavia există 1,8 milioane de albanezi. În România există circa 1,8 milioane de maghiari. Primii se bucură de sprijinul Albaniei și de posibila asistență a statelor arabe. Ceilalți, de sprijinul Ungariei și de o indiscutabilă simpatie internațională. Ambele comunități, cea albaneză din Iugoslavia și cea maghiară din România manifestă o puternică solidaritate internă. Ambele au reușit să mențină, ani de zile, o singură formațiune reprezentativă. Ambele au proiecte elaborate, mizînd — inclusiv maghiarii din România — pe autodeterminarea internă.

Și în România și în Iugoslavia evoluția politică de după 1989 a fost dominată de problema legitimității forțelor interesate de putere. La Belgrad, în momentul prăbușirii comunismului, Slobodan Miloșevici, membru al nomenclaturii, a mizat pe cartea naționalistă. ⁴¹ a cîștigat. La București, după revoluția din decembrie 1989, în fruntea noului organism de putere — Consiliul Frontului de Salvare Națională —, au apărut patru foști lideri comuniști, apropiați ai Moscovei. Pentru a se salva de contestațiile care dominau capitala țării, într-un context foarte fragil, au lansat o amplă campanie xenofobă și naționalistă. Au utilizat pentru asta întreaga presă și administrația pe care le aveau la dispoziție. În Iugoslavia, Miloșevici a folosit forțele secrete pentru manipulări, șantaj, crime. Orice acțiuni ce i-au părut necesare pentru desfășurarea strategiei sale naționaliste. Forțele care formau armata ocultă a lui Ion Iliescu, interesate de salvarea membrilor fostei Securități, nu s-au sfiit să declanșeze confruntările sîngeroase de la Tîrgu-Mureș. Dar cea mai mare și spectaculoasă asemănare dintre regimul Ion Iliescu și cel al lui Slobodan Miloșevici este folosirea unor forțe cu caracter paramilitar, împotriva celor care se opuneau politicilor lor aventuroase. De patru ori a chemat președintele de atunci, la București, miile de mineri din Valea Jiului, pentru a-și rezolva tensiunile politice. Prima dată în ianuarie 1990, pentru a-i intimida pe cei

care-i contestau poziția; a doua oară, în februarie 1990, pentru a-i zdrobi pe demonstranți. A treia oară, pe 13-15 iulie, minerii au fost din nou aduși în București pentru a pune Opoziția sub teroare. În septembrie 1991, minerii au venit din nou pentru a da jos un guvern care îi părea deja prea reformator.

Exemplele acestea arată că și în România, ca și în R.F. Iugoslavia, regimul lui Ion Iliescu nu și-a impus nici o limită în ceea ce privește utilizarea violenței, în scopul păstrării puterii. Și cum regimul Ion Iliescu a pedalat, ca și regimul din Sud-Vest, pe opțiunea naționalist-antiminoritară, ar fi fost gata să ducă conflictul cu maghiarii, pe care i-a incitat constant în acești ani, pînă la cele mai sîngeroase confruntări.

Nu spun prin această argumentare că o escaladare a conflictului interetnic în România ar fi urmat patternul iugoslav. Diferențe fundamentale, precum participarea maghiarilor (spre deosebire de albanezii kosovari), la viața politică, ori dispersia minorității maghiare în Transilvania — unde oricum nu reprezintă decît 25% — ca să nu mai vorbim despre absența unei tradiții a utilizării armelor sînt elemente decisive pentru configurația eventualului conflict. Susțin doar că o escaladare sîngeroasă ar fost foarte posibilă, ar fi căpătat o proporție națională și ar fi destabilizat întreaga regiune.

Asemănarea dintre România și Serbia există, din păcate, și din punctul de vedere al opoziției politice la regimul naționalist. O Opoziție slabă, fragmentată, mediocră, confuză. Crearea Convenției Democratice din România, în 1991 — coaliția Opoziției — a fost realizată *în ciuda* și nu *în virtutea* voinței a numeroși lideri de partid. Doar presiunea pînă la amenințare a unor organizații neguvernamentale prestigioase, în primul rînd, a Alianței Civice, a permis acest mariaj. Campania electorală din 1996, incluzînd controlul sistemului electoral, care a asigurat victoria Opoziției din 1996, a depins decisiv de efortul aceluiași organizații. Mai mult decît atît, ani de zile partidele fostei Opoziții au încercat să cîștige electoratul puterii, prin declarații naționaliste. Preocuparea acesteia pentru „idealul” României Mari nu a fost mult mai puțin fermă decît vecinii noștri o arătau pentru Serbia Mare.

Scrisorile

Ceea ce ar mai trebui adăugat la toată această istorie a eforturilor de reconciliere este întoarcerea de cîteva ori a degetului și spre politicienii maghiari. În toamna anului 1996, UDMR a avut neinspirata idee de a se opune public semnării tratatului de bază dintre România și Ungaria. Înainte de alegeri, coaliția la putere în România acceptase să facă acest gest de politică externă datorită, posibil, concurenței din ce în ce mai agresive a PUNR și, se pare, *lobby-ului* american. Argumentul UDMR, că textul tratatului nu oferă suficiente garanții privind drepturile minorității maghiare din România era superficial. Urmarea: UDMR putea fi acuzată, și dacă tratatul reușea să fie încheiat, și dacă era ratat. Într-o scrisoare deschisă adresată liderilor maghiari, am făcut aceste observații. Din fericire, după prima reacție de opunere, poziția UDMR s-a schimbat, încet-încet, în următoarele săptămîni.

Dar scrisori deschise către liderii UDMR au trebuit repetate mai ales după 1996, atunci când UDMR a amenințat de mai multe ori cu ieșirea de la guvernare. Desigur, nemulțumirile maghiarilor față de partenerii din coaliție erau motivate. Dar părăsirea coaliției ar fi dus la căderea Guvernului, cu consecințe catastrofale pentru stabilitatea politică. Consecințe catastrofale ar fi avut această decizie și asupra maghiarilor. Ei ar fi reușit să concentreze antipatia și a foștilor parteneri, și a adversarilor politici tradiționali. Iată de ce, în ciuda temerii interpretării acestor apeluri deschise ca dovadă de megalomanie, mi s-a părut obligatorie lansarea unor mesaje pe care adresanții nu le mai puteau evita: responsabilizarea liderilor UDMR în fața opiniei publice. Importantă a fost asocierea, la aceste scrisori deschise, unele citite în timpul procesului de decizie, a Smarandei Enache. Respectul de care se bucura între maghiari — Smaranda Enache este și o cunoscătoare a limbii și culturii maghiare — a dat, cred, acelor scrisori, o anumită pondere. Politicienii maghiari aveau un motiv în plus să analizeze cât de înțeleaptă ar fi fost decizia ieșirii lor din Guvern.

Până la urmă UDMR a rămas la putere, motivele de intensă frustrare au trecut. Pentru unii dintre ei abia după ce s-au stabilizat lucrurile din punct de vedere legislativ a devenit limpede cât de irațională ar fi fost părăsirea Guvernului de către maghiari — pe care o promisese periodic, în 1997, 1998 sau 1999.

Alegerile din 1996 și schimbarea relațiilor interetnice în România

La o întâlnire pe care o propusese în martie 1999 cu câțiva lideri de organizații neguvernamentale din România, pentru a le cere ajutorul în procesul de reformă, președintele Emil Constantinescu a început cu următoarea afirmație: „*până în 1996 societatea civilă a asigurat educarea democratică a populației. Fără ea nu ar fi fost posibilă includerea UDMR în guvern și nu ar fi fost posibilă semnarea tratatului cu Ucraina...*”.

Era, iată, prima recunoaștere la nivel oficial a rolului pe care l-au avut bătăliile celor câțiva militanți pentru bunele relații româno-maghiare și, mai general, al bunelor relații cu vecinii României, pentru harta politică de după alegerile din 1996. Într-adevăr, în urma alegerilor din 1996, câștigate de către Convenția Democratică din România și candidatul acesteia la președinție, Emil Constantinescu, UDMR a fost cooptat în coaliția majoritară și la guvernare. Era prima dată în istoria țării, din 1918 până în 1996, când reprezentanții maghiarilor din țară participau la împărțirea puterii. Partidele naționaliste, PUNR și PRM au intrat în opoziție. Imediat, noul guvern a făcut pași importanți în tratarea relațiilor cu vecinii. Sub ministrul de Externe Adrian Severin, relațiile româno-maghiare au trecut repede la un parteneriat strategic și, peste puțin timp, tratatul de bază cu Ucraina, extraordinar de complicat, a fost semnat și ratificat de cele două țări. A fost înființat un Departament pentru Protecția Minorităților Naționale, condus de un maghiar cu rang de ministru. În mai și iunie, prin două ordonanțe de urgență, Guvernul Ciorbea

a stabilit noi norme în domeniul utilizării limbii materne în educație și administrație, la înaltele standarde cerute de UDMR, răspunzând principalelor doleanțe ale maghiarilor din România.

Aceste evoluții au fost simple, aproape firești, ca și cum istoria ultimilor 7 ani ar fi fost doar un vis urît șters deja pe jumătate. Clasa politică părase să preia ștafeta societății civile și să ducă la capăt ceea ce timp de șapte ani aceasta insistase că se poate, trebuie și merită a fi făcut. La începutul lunii iulie, înainte de întâlnirea de la Madrid a Consiliului Nord-Atlantic, care urma să ia în discuție lărgirea NATO, România nu trecuse la necesarele măsuri radicale de reformă economică. Dar ea îndeplinesc, într-un mod absolut spectaculos, condițiile politice privitoare la minorități și la relațiile cu vecinii, adică, a principalelor surse de insecuritate internațională.

La Madrid au fost invitate la aderare Polonia, Ungaria și Republica Cehă. S-a anunțat continuarea lărgirii NATO și recunoașterea de către Alianță a progreselor făcute de România și Slovenia în sensul acoperirii criteriilor de integrare. Deci, pentru România, un „nu” urmat de o politicoasă anunțare a unei speranțe.

Criza universității în limba maghiară

Guvernul Ciorbea rezolvase prin ordonanțele de urgență privind învățământul și administrația locală cele mai importante cereri ale comunității maghiare. Mai trebuiau ratificate de Parlament. În ciuda tuturor regulilor de funcționare ale unei formațiuni politice, câțiva parlamentari ai coaliției aflate la putere s-au aliat opoziției naționaliste și au respins ordonanțele. Prima sesiune a noului for legislativ cu majoritate CDR-USD-UDMR s-a terminat în vara lui 1997 cu criza penibilă creată de respingerea actelor normative promise maghiarilor. În toamnă s-a declanșat criza guvernamentală care a dus în final la căderea guvernului Ciorbea. În iarna 1997-1998 ea a atins apogeul. Criza a pus în umbră tematica etnică. Dar în vara anului 1998, jocurile politice s-au orientat din nou spre relațiile româno-maghiare.

La sfârșitul lunii iunie 1998, patru parlamentari maghiari din Cluj au depus un proiect de lege privind reînființarea Universității Bolyai, „forțând” raporturile dintre UDMR și partenerii de coaliție. Totul s-a făcut fără o pregătire corespunzătoare a demersului, fără o evaluare a consecințelor. Propunerea maghiară a oferit muniție politicienilor naționaliști și presei. Vara parlamentară, în lipsă de alte *can-can-uri* politice, propunea un scandal pe tema universității maghiare.

Îngrijorător și semnificativ era că aproape întreaga comunitate universitară românească nu a identificat un obiectiv mai demn pentru sine decât opunerea la dorința maghiarilor de a avea o universitate de stat proprie. Imediat după depunerea proiectului de lege de reînființare a Universității Bolyai, organizația Forumul Civic Național Român a dat publicității un comunicat vehement împotriva instituției independente maghiare. La scrisoarea deschisă a Forumului au aderat 48 de

universități. În luna iulie, profesori vorbind în numele Societății Române de Științe Fundamentale susțineau că statul român nu are nici un interes moral sau material, să producă specialiști de limbă maghiară (!).

În avangarda acestei mișcări era chiar noul ministru al Educației Naționale, Andrei Marga. Sub semnătura lui Mihai Korca, secretar de stat pentru învățământul superior din Ministerul Educației Naționale, a fost emis un document oficial intitulat „*Segregarea etnică a învățământului superior din România nu este oportună!*”. Conținutul era la fel de iritat și agresiv ca și titlul.

Ca reacție la această campanie, UDMR a amenințat cu ieșirea de la guvernare, hotărâre întărită de sabotarea în continuare, în Parlament, a proiectului de modificare a Legii învățământului. Întrunit de urgență, Consiliul Reprezentanților Unionali a anunțat că dacă ordonanța Guvernului Ciorbea nu se va adopta în forma ei inițială, pînă pe 30 septembrie 1998, UDMR părăsește coaliția. Pe 8 septembrie, liderii CDR și PD au făcut o nouă ofertă UDMR-ului: o universitate maghiaro-germană.

Avînd în vedere complicatul mecanism parlamentar, adoptarea ordonanței în cele trei săptămîni avute la dispoziție era, practic, imposibilă. În ultimul moment, în noaptea de 30 septembrie spre 1 octombrie 1998, membrii guvernului au ajuns la o soluție. Printr-o Hotărîre Guvernamentală au inițiat procedura de înființare a unei universități cu limbile de predare în maghiară și germană (Universitatea Petöfi-Schiller). La 4 octombrie, Consiliul Reprezentanților Unionali, întrunit în ședință ordinară, a hotărît că UDMR va rămîne la guvernare. Spargerea coaliției aflată la putere fusese din nou amînată.

Relaxarea venită după tensionata lună septembrie nu a durat mult. Pe 15 octombrie, Consiliul Național al Rectorilor din România a dat publicității o declarație susținînd că Hotărîrea Guvernului ar fi neconstituțională și ilegală. În întîmpinarea poziției rectorilor, decanii facultăților de drept din principalele patru orașe ale țării au făcut cunoscută opiniei publice „analiza lor critică”. Ei susțineau că „*înființarea unei Universități maghiaro-germane ar constitui o măsură de discriminare raportat la cetățenii români de etnie română și la celelalte minorități*”. Ei calificau hotărîrea Guvernului drept ilegală și criticau implicarea în această chestiune a Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale.

În această atmosferă care deruta opinia publică — doar în privința universității maghiare se exprimau rectorii universităților și decanii facultăților de drept! — Comitetul Helsinki a trebuit să lanseze o contra-campanie. Comunicatele sale, trimise instituțiilor și presei, au venit la timpul oportun. Analiza amănunțită, riguroasă a indicat erorile și falsificările comise în argumentele lor de rectori și decani. Desigur, vocea Comitetului Helsinki era firavă în corul general, ridicat împotriva cererilor pentru o universitate de stat în limba maternă. Dar Comitetul a subminat tocmai valoarea simbolică a intervenției universitarilor: presupusa lor competență. Actorii politici aveau acum din nou proba esențială: societatea românească nu era un monolit șovin.

Prin astfel de dezbateri și negocieri s-a câștigat de fapt timpul necesar pentru ca procesul să evolueze. Izbucnirea, între timp, a războiului din Kosovo și intervenția NATO a demonstrat opiniei publice românești că problemele minorităților schimbă logica vieții internaționale. Având un partid minoritar la guvernare și invocând capacitatea ei de rezolvare a situației minorităților — amintită și de președintele american —, România a optat mai firesc spre susținerea acțiunii NATO. Peste puțin timp, principalele obiective legislative de pe agenda UDMR au fost atinse într-o formă apropiată de dorința inițială. Confruntarea politică din interiorul și din exteriorul coaliției adusă la putere de alegerile din 1996 se finalizase — în raport cu tema naționalistă — printr-un succes.

Minoritatea romă: un ochi spre experiența americană?

Am tot vorbit anterior despre evitarea unei crize profunde a democrației din România, între 1990 și 1999, lucru care s-ar fi produs dacă tensiunea dintre români și maghiari s-ar fi transformat într-un conflict intern și regional —, în logica, chiar dacă nu în forma conflictului din R.F. Iugoslavia. Ca urmare, raporturile dintre români și maghiari au fost, în acești ani, cele mai importante pentru realitățile interetnice din România și din regiune. Nu este o ironie ci doar o confirmare a acestei afirmații, comportamentul Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale, Max van der Stoep. El a făcut naveta în România pentru a trata cu autoritățile cheștiunea relațiilor dintre români și maghiari.

În schimb grava problemă a romilor a intrat doar marginal pe agenda sa, deși pînă în 1996 se înregistraseră 35 de atacuri îndreptate împotriva unor comunități de romi din satele României — unele soldate cu morți, cu case arse — și doar una, cea din martie 1990, între români și maghiari³⁷.

În plus față de aceasta, situația minorității maghiare a necesitat cele mai importante ajustări în materie legislativă și a constituit, drept urmare, locomotiva normelor și concepțiilor în materie de minorități.

Dacă problema relațiilor româno-maghiare este esențial de natură politică, asta face ca și instrumentul de rezolvare a ei să fie tot politic. În consecință, depășirea contenciosului dintre comunități are o schemă de soluționare relativ simplă: esențialmente, un act de voință cuplat cu unul de cunoaștere. Asta explică și de ce un număr de organizații neguvernamentale din România, care au dominat zona simbolică și de specialitate pe această temă, au putut juca rolul pe care l-au jucat în relațiile româno-maghiare.

Nimic asemănător în ceea ce privește minoritatea roma din România. Gravitatea provocărilor pe care romii le pun societății românești este atât de mare încît, dacă vedem lucrurile din acest punct de vedere, tema romilor domină complet problematica minoritară în România. Ea nu va putea fi „rezolvată” de către specialiștii și militanții bunelor intenții români în dialog cu militanții romi. Doar

procese ample, cum ar fi construcția internă a comunității — în plin proces, datorită apariției liderilor civici și politici ai comunității — și dezvoltarea unor largi strategii la nivelul politicilor centrale și locale ar putea să ofere o speranță acestei minorități.

În principal, romii ridică două teme: cea a discriminării și cea a unei identități culturale problematice.

Pentru că am ajuns la tema discriminării romilor, aș nota următorul citat:

„... by the time desert came around something had caused me to venture into the perilous subject of the Romanian's treatment of the Roma, and how I saw such an incredible similarity to the Romanian attitude towards Roma and the attitude that had been prevalent towards blacks and Indians in America.

‘Oh, no! Absolutely not,’ said my host. ‘One simply cannot make any comparison to the situation with Tigani’s and the American black. It’s just not at all the same.’

*I told my host that I thought it was precisely the same. First of all because racial prejudice was racial prejudice, and that the same things were said about blacks and Indians, that they were ignorant, incapable of learning, unclean, lazy, and were only good for entertainment and sex etc. And I went on to talk about how the internalization of these prejudicial ideas damages the hearts and minds of its victims as I had seen not only in my own family (Here I must say that I am a person of mixed blood, African-American, Anglo-Saxon, but predominantly Native-American Indian Cherokee. And I am a psychological victim, from a family of generations, conflicted by racial self-hatred) but that I had seen this with blacks and Indians throughout Latin America, principally southern Mexico in the state of Oaxaca where I have lived nearly twenty-years”.*³⁸

Acest scurt pasaj aparține eseului pe care Roger Parham-Brown l-a susținut în 1999, cu ocazia unui simpozion (la București) și pe care apoi l-a publicat în Revista 22. Scriitorul american a sintetizat cât se poate de bine, după doi ani de viață în România, problema de mentalitate care apare în relațiile dintre români, maghiari (membrii altor naționalități) și țigani. El a enunțat cu multă empatie stereotipiile nemiloase care afectează membrii acestei comunități.

Desigur, la aceste stereotipii se adaugă datele socio-economice. Procentul de șomeri în rândul romilor este cel mai mare, procentul copiilor care termină școala primară este cel mai mic. Romii în România au un standard de viață semnificativ inferior majorității.

Aceste date privind viața socială își au originea într-o discriminare istorică. Romii au fost robi până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Discriminarea actuală nu este mai puțin evidentă. Romii sînt primii dați afară din serviciu. Mai există încă anunțuri: „nu angajăm romi”, „nu servim romi” etc. Nu doar am aflat despre astfel de comportamente insultătoare, ci și am fost de față la manifestarea lor.

Mi s-a întîmplat să fac de mai multe ori referire, în dialog cu liderii romi, cu ocazia unor seminarii, la exemplul afro-americanilor³⁹. Liderii roma au fost de fiecare

dată reticenți la comparația cu modelul Statelor Unite. Dar iată, Roger Parham-Brown insistă asupra analogiei. Eseul pe care l-am citat constituie cea mai fermă asociere făcută pînă acum între cele două experiențe. Venind chiar din America, analogia ar putea fi privită cu mai puțină suspiciune chiar de liderii roma.

Ce s-ar putea învăța din experiența americană a luptei împotriva discriminării?

Sistemul de protecție american este expresia imanentă a evoluției sistemului constituțional american⁴⁰. În acest sens, produsul unui extrem de puternic sistem de justiție și a flexibilității sale în a răspunde marilor schimbări de realitate și mentalitate din societatea americană. Din acest punct de vedere, există, indiscutabil, câteva „învățăminte” pentru promovarea situației romilor din România.

În primul rînd, rolul sistemului de justiție în tot procesul emancipării comunităților de romi. Scrierea și adoptarea de legi pro-minoritare rămîne inutilă dacă acestea nu se transformă în acte practice prin care se face dreptate. Normele din România sînt mai ferme și mai precise decît litera Amendamentului 14 la Constituția americană sau a Civil Act-ului din 1964. Deci, nu avem nevoie numai de o dezvoltare legislativă. Ci de gîndire și acțiune practică în cazurile de discriminare a romilor. O presiune, din acest punct de vedere, din partea societății civile, ar putea avea un rezultat. Inițiative au avut loc, prin încercarea Comitetului Hesinki, APADO Brașov, Liga Pro Europa, de a motiva avocați să participe în procesele cu țigani. În această direcție sînt încă de parcurs pași uriași.

În al doilea rînd, ceea ce ne învață experiența americană este rolul pozitiv pe care îl are tratarea discriminării individuale pentru viața comunității ca atare. Nu trebuie să accentuăm neapărat dimensiunea colectivă a drepturilor. Ea crește, într-o măsură apreciabilă, din statutul fiecărui membru.

În al treilea rînd, trebuie remarcată și invocată unitatea sistemului de justiție. Nu pot fi făcute progrese numai pentru romi. Evoluția sistemului democratic, în sensul respectării principiilor sale, este indispensabilă pentru promovarea politicii față de romi în particular și față de minorități în general. Relația inversă este deasemeni valabilă. Nu poți avea o democrație în România dacă sistemul de justiție nu acoperă și cazul romilor.

Dincolo de discriminare, romii din România ridică și tema pe care am numit-o anterior „identitate culturală problematică”. Prin această formulă înțeleg o realitate culturală care intră în conflict cu legile generale ale statului, expresie, la rîndul ei, a unei ordini mai largi care reflectă statutul cetățeanului în Europa sfîrșitului de secol. Statul este chemat să aplice legea sa internă, și implicit, să aducă cetățeanului beneficiile ei.

O problemă a comunităților de romi ar fi opoziția dintre unele obiceiuri ce țin de specificitatea lor profundă și legi referitoare la drepturile și libertățile fundamentale.

Aș enumera, între atitudinile problematice, ținerea acasă a fetelor. Pentru anumite comunități tradiționaliste, școala ar fi o sursă de viciere (de „impurificare”)

a potențialelor eleve roma; o amenințare pentru identitatea lor. O altă temă ar fi opoziția violentă a unor bărbați la educația sexuală în general și la planningul familial, în particular. Sistemul vinderii fetelor sau băieților — în funcție de regiune — și căsătoria la vârsta de 13-14 ani — sub limita pe care o prevede legea — constituie un alt exemplu-problemă.

Modelul american constituie un exemplu în măsura în care dominanța drepturilor individuale și principiul statului de drept nu sînt puse în discuție. Cred că în privința problematicii romilor, această perspectivă asigură necesara emancipare a comunității romilor și, nu mai puțin, a întregii societăți românești.

Toamna anului 1999: minoritățile naționale, activismul civic și științele sociale

Activismul civic, prin excelență vizînd interesul public, nu poate face abstracție de datele psihologiei personale. Unii oameni sînt tentați spre radicalitate, alții spre evitarea conflictelor. Poate radicalismul era absolut necesar să te descurci într-o lume grea, nemiloasă, așa cum era România înainte de 1989. Dar în planul vieții publice trebuie respinsă tentația radicalismului. Micul grup care s-a dedicat militantismului pro-minoritar a trebuit să facă apel la compromis, la soluția de mijloc, la ideea salvatoare, la ieșirea din impas. De asta a fost nevoie să se negocieze cu liderii recunoscuți și cu cei nerecunoscuți; cu ipocriții și cu oportuniștii, cu cei tari și cu cei slabi. Nici o șansă nu trebuia ratată, dacă ea ar fi împins căruța înainte.

La capătul a zece ani de militantism pro-minoritar se poate spune că au fost împlinite scopurile esențiale. Întîi-și-ntîi, a fost evitată escaladarea distructivă a conflictului dintre români și maghiari. Nu spun că România putea deveni o Serbie a lui Miloșevici. Dar putea deveni o Românie a lui Iliescu, Vadim Tudor și Gheorghe Funar, cu un conflict intern fierbinte și o tensiune în relațiile externe, marginalizînd complet țara⁴¹.

Dar nu numai că a fost oprită escaladarea. S-a mai cîștigat ceva cu miză adevărată: progresul substanțial în logica statului român „național și unitar”. Minoritățile au devenit o prezență în conștiința publică nu numai în sens negativ, amenințător și străin. Ele au ajuns să facă parte din lumea în care trăim, arătînd pentru deja mulți români fațeta lor pozitivă.

Prezența la guvernare a UDMR a constituit un fapt simbolic și practic excepțional. Sîntem încă prea aproape de acest moment, pentru a evalua întreaga importanță a faptului că o formațiune politică maghiară a fost chemată la conducerea României. „tim, în orice caz, că această experiență a deschis, pentru prima dată, tema unei posibile democrații consensuale în România.

În ceea ce privește garanțiile legislative pentru drepturile minorităților naționale din România, ele corespund astăzi, după părerea mea, cu ceea ce cadrul constituțional românesc și al măsurilor speciale poate să-l ofere. Maghiarii nu au obținut studiul geografiei și istoriei patriei lor în limba lor maternă, la liceu. La fel, universități de stat pot fi multiculturale, nu și în limba unei singure minorități naționale. Dar aceste limitări

ale proiectului lor inițial rămîn, totuși, detalii absolut periferice față de chestiunea de fond, a învățămîntului în limba maternă.

Dacă acceptăm că strategiile pro-minoritare au dat rezultate palpabile, la capătul a zece ani, are sens și întrebarea următoare: cui i se datorează succesul? Acțiunii politice? Intervenției externe? Logicii, conceptelor și teoriilor? Militantismului civic?

Am arătat că viața politică, cîmp al luptei pentru putere în vidul lăsat de căderea comunismului, a fost marele generator al tensiunilor, confruntărilor și manipulărilor interetnice. Faptul excepțional, că partidul reprezentativ al maghiarilor a fost integrat, o perioadă, unei coaliții politice românești s-a datorat unei presiuni din afara spațiului politic. S-ar putea aminti că lucrul acesta s-a mai întîmplat în Bulgaria și Slovacia. Dar, în toate cazurile, cooperarea inter-etnică a fost un fenomen tîrziu și conjunctural.

În ceea ce privește intervenția externă pentru promovarea păcii interetnice în România, ea a fost importantă, dar condiționată de existența actorilor interni. Trebuie notat că forțele șovine românești erau și xenofobe. Cei care au manipulat ura etnică erau și cei care se opuneau prezenței externe. Pentru ei, cu adevărat interesantă era cooperarea cu mafiile și autoritarismele din fosta URSS. Cazul Serbiei a arătat că intervenția externă nu însemna nimic fără o contrapondere internă.

Iată de ce cred că tot ceea ce a fost povestit pînă acum face credibil rolul activismului civic pentru afirmarea interculturalității în România. Se pune însă și întrebarea: ce poate realiza activismul civic fără forța conceptelor? Ce poate el să spună, dacă nu este hrănit cu știința academică?

Ca să răspundem la această întrebare, aș invoca una dintre notațiile acestui minunat filozof care este Richard Rorty: „*human rights need passion and courage, not reason and theory*”⁴². Pentru el, „*the quest for secure philosophical foundations of human rights practice is philosophically doomed to fail and is practically useless*”.

Cum să-l înțelegem pe Rorty? Desigur, nu *ad litteram*. Statutul minorităților⁴³ într-o societate multiculturală nu este atît de simplu de înțeles și de descris. Pentru învingerea stereotipiilor ai nevoie de argumente, nu doar de voință. Dar — asta spune experiența acestor ani — conceptele apar dacă există dorința vie de a le folosi pentru evitarea răului. Nu cred că vreunul dintre oamenii numiți pînă acum în această panoramă asupra căutării păcii interetnice au deținut, la început, o cunoaștere academică a doctrinei minorităților. ⁴⁴ Totuși, acești oameni au dezvoltat actuala concepție asupra raporturilor interetnice din România și nu universitățile sau alte instituții academice. Din contră, lumea universitară din România s-a purtat absolut mizerabil cînd a deschis subiectul minorităților naționale.

Cele spuse mai sus au legătură cu tema operaționalității conceptelor *noastre*. Prea mult științele sociale și-au permis să rămînă la un obiect abstract, rămas mult în urma dezbaterilor reale de pe scena publică. Ele pot fi calificate drept mature numai dacă ajung să opereze. Poate și din acest motiv ele devin din ce în ce mai mult integrate în noua paradigmă a științei conflictelor.

Nu poți gândi raporturile din interiorul societății americane fără să ai în vedere că nativii americani au fost considerați, de la început, drept popoare înzestrate cu drepturi. Când Francisco de Vitoria, sfătuitorul împăratului Spaniei, a concluzionat în 1532 că nativii din America au dreptul asupra pământurilor lor, el a introdus un element care a determinat, pas cu pas, ce s-a întâmplat mai târziu. Doctrina lui Vitoria a contat în sensul că europenii au căpătat „*respect for the tribes as societies of people*”⁴⁴. Iar mai târziu, pe această logică, s-a ajuns ca statele americane să încheie tratate cu triburile de indieni, capitol ce a făcut ca un rol covârșitor în reglarea situației indienilor să îl aibă președintele Statelor Unite.⁴⁵ Pe aceeași linie s-a construit spațiul de negociere de astăzi dintre indieni și autoritățile federale și statale. Gândirea care a produs soluții pentru realizarea unui raport de echilibru între comunitățile umane de pe teritoriul american a trebuit să țină seamă de toate aceste fapte anterioare. Vine Deloria Jr. și Clifford Lytle au transcris acest adevăr sub forma: „*the ability of the law to incorporate customs within its intellectual framework*”⁴⁶. A ține cont de detalii înseamnă a ține cont de viața reală. Iată de ce cred că științele sociale trebuie să fie mai intim legate de activismul civic și politic. Științele sociale nu sînt decît dimensiunea mentală a efortului la care sîntem datori pentru a face mai decentă lumea în care trăim. Istoria acestor ani, a salvării raporturilor etnice în România, este și istoria felului în care s-a reușit împlinirea, cu ajutorul conceptelor, a unei voințe pozitive. □

NOTE

1. Este foarte probabil ca de pe pământ american, țările din Europa de Sud-Est să fie etichetate, toate, drept balcanice. În sens geografic și politic, cel puțin, România nu este o țară balcanică. Dacă este sau nu o țară a Europei Centrale - idee promovată de către fostul ministru de Externe, Adrian Severin -, aceasta rămîne o dezbateră neîncheiată.
2. Universitatea urma să poarte numele „Petöfi-Schiller”.
3. Este vorba despre Mihai Korka, care făcuse astfel de declarații și într-un material publicat sub egida Ministerului Educației Naționale și în presă.
4. În clasele cu educație în limba maternă, Istoria (Românilor) și Geografia se predau în limba română. Prin lege, se pot crea și universități multiculturale.
5. Culorile steagului maghiar. Cum cele trei culori de bază nu puteau fi complet eliminate, frunzele copacilor trebuiau vopsite adesea în alte culori.
6. Aflat în spital, Mihăilă Cofariu, una dintre victime, admitea că preotul trăsese clopotele în satul lor, cu cîteva zile înainte de evenimente, anunțîndu-i să se pregătească pentru a descinde la Tîrgu Mureș, ca să pună capăt „iredentismului maghiar”.
7. Unul dintre actorii esențiali ai acelor evenimente a fost chiar directorul SRI, Virgil Măgureanu. Există informații privind rolul său determinant în inițierea Vetrei Românești. O ședință pregătitoare, în care Virgil Măgureanu a explicat necesitatea preluării stindardului naționalist înainte ca acesta să fie descoperit de partidele istorice, a avut loc la începutul formării CPUN - chiar într-una din sălile de lîngă ședința de Consiliu.
8. FIDESZ a intrat în Parlament în 1990, iar din 1998 este partid de guvernămînt. FIDESZ a dat întotdeauna importanță relațiilor româno-maghiare. Inițial însă o făcea de pe o platformă mult mai liberală decît o arată astăzi.

9. Szokoly Elek, „*Laudatio pentru Octavian Buracu*”, *Gazeta Pro Europa* nr. 2/1999, pag. 6-7. Primarul xenofob al Clujului era Gheorghe Funar, președinte al PUNR între 1992 și 1996.
10. Intenția era mutarea statuii lui Matei Corvin, cel mai important monument maghiar din toată Transilvania.
11. Doina Cornea, „*Conflictul de la Cluj nu este un conflict interetnic*”, 22, nr. 28, 8 iulie 1994.
12. Dana Prelipeanu a devenit cunoscută prin solidaritatea ei cu Doina Cornea pe vremea regimului Ceaușescu. Este actuala președintă a Asociației de Dialog Interetnic.
13. Virgil Lazăr era și corespondent al ziarului național *România liberă*. Articolele sale au avut o importanță considerabilă pentru prezentarea corectă, de către acest ziar aliniat Opoziției între 1990 și 1996, mai ales după ce s-au accentuat tendințele naționaliste ale acestuia.
14. O perioadă ziarist la TV Cluj.
15. Liliana Bocu a avut și inițiativa rară de a lansa programele pentru copiii de romi.
16. Devenită, în 1994, coordonatoarea a Filialei Ligii Pro Europa, iar la sfârșitul anului 1999, directoarea Centrului Cultural de la Budapesta.
17. Printre altele, Apelul către politicienii români democrați al Comitetului Helsinki Maghiar.
18. Un rol decisiv l-a avut însă Pomogács Béla, scriitorul maghiar devenit președinte al Uniunii Scriitorilor din Ungaria în anul 1996, inițiator al multor întâlniri dintre scriitori și intelectuali români și maghiari.
19. Între 14 și 15 iunie 1990, populația Bucureștiului a fost terorizată de circa 12 000 mineri, dirijați de membri ai serviciilor secrete, chemați de președintele de atunci, Ion Iliescu, pentru a anihila o îndelungată demonstrație împotriva regimului.
20. După Marea demonstrație din București, din luna iulie 1990, îndreptată împotriva regimului Iliescu, Mihai Băcanu, Ana Blandiana, Sorin Dumitrescu și alte câteva personalități care vor juca un rol important în viitorul Alianței Civice, s-au întâlnit la sediul cotidianului *România liberă* pentru a gândi împreună o formulă de solidaritate civică. Acest grup a fost invitat să participe la strategia lansată la Grupul pentru Dialog Social.
21. La care au lucrat juristul Doru Cosma și viitorul ministru de Justiție, Valeriu Stoica, pe baza unei inițiative venite din Franța, de la Mihnea Berindei.
22. Inițiatoarea era Smaranda Enache.
23. În final, în Constituție au intrat principii ca „*România este stat național unitar*” și „...*fundamentul statului este unitatea poporului român*”.
24. Studii recente au demonstrat falsitatea acestei teze.
25. Desigur, limbajul doamnei în cauză nu avea nimic dintr-un discurs elevat care să ridice tema doctrinelor, conceptelor ș.a.m.d.
26. Au fost promovate inclusiv teorii federaliste.
27. Celestine Bohlen, „*Ex-Dissidents Will Monitor Bucharest on Rights*”, *The New York Time INTERNATIONAL*, Saturday, January 6, 1990.
28. Ea s-a specializat de-a lungul timpului pe monitorizarea alegerilor și abuzurile poliției.
29. De fapt, a noului Centru pentru Drepturile Omului care fusese creat între timp sub egida APADOR-CH.
30. Acest studiu-povestire nu aduce în discuție importanța considerabilă pe care a avut-o asupra relațiilor româno-maghiare alegerea în fruntea UDMR a unui grup de politicieni moderați.
31. La câțva timp, am primit premiul Pro Minoritate al statului ungar și am descoperit astfel că nu a fost ironie.
32. Inițiativa anti-UDMR a fost lansată de PSDR și de PAC.
33. Round table discussion hosted by the Verification Technology Information Centre at Chatham House: 13 July 1994.

Comunitățile române și maghiare din România. Conflict și reconciliere? nota: „Sensibilitatea conducerii politice pentru discursul naționalist, impactul liderilor militari și bisericești în influențarea dezbaterilor politice și fragilitatea situației în acest domeniu înseamnă că un incident minor (...) poate foarte ușor aprinde scînteia unor incidente mai mari. Lecția celorlalte țări ne învață că cercul violenței odată declanșat este dificil de oprit.” [...] „.....progrese vor fi în curînd înregistrate, datorită poate semnării Tratatului de prietenie româno-ungar”

34. Dintre politicieni, doar Adrian Severin, Dinu Zamfirescu și Horia Rusu au exprimat o atitudine rațională.

35. Legea anterioară data din 1978.

36. „Parlamentul European... solicită Senatului și Camerei Deputaților din România să introducă o lege care să înlocuiască legea discriminatorie deja promulgată”

37. Statutul Înaltului Comisar îi dă acestuia competențe de atenționare și prevenire a conflictelor interetnice și are în vedere pericolul pentru stabilitatea internațională pe care acestea îl prezintă.

38. „.... în timpul desertului ceva m-a împins să mă aventurez pe terenul alunecos al atitudinilor și comportamentului românilor față de romi și am afirmat că mi se pare că există o similaritate incredibilă între ceea ce se întîmplă aici și atitudinea dominantă pentru multă vreme față de negrii și indienii din America.

O, nu! În nici un caz!, a reacționat gazda mea. Nu se poate face nici un fel de comparație cu negrii din America, pur și simplu nu este același lucru!

I-am explicat gazdei mele că eu cred că este exact același lucru. În primul rînd pentru că prejudecățile rasiale sînt prejudecăți rasiale oriunde, iar apoi pentru același lucru se spune despre negri și indienii americani: că sînt ignoranți, incapabili să învețe, murdari, leneși, că sînt buni numai de distracție și sex etc. Apoi am continuat, accentuînd asupra consecințelor nefericite pe care interiorizarea acestor idei preconcepute le are asupra minții și sufletului victimelor sale, consecințe pe care le-am putut observa atît în propria-mi familie (cu precizarea că sînt de origine afro-americană și anglo-saxonă, dar predominant american-indiană și am crescut într-o familie măcinată de mai multe generații de complexe rasiale ce m-au făcut o victimă în termeni psihologici) , cît și în cazul indienilor sau negrilor din America Latină, mai ales în sudul Mexicului, în Oaxaca, unde am trăit aproape 20 de ani.”

39. Îmi amintesc, în particular, un seminar organizat de RomaniCriss în 1997.

40. Sistemul constituțional american a suferit un proces continuu de dezvoltare dar sistemul de protecție al minorităților a atins marea cotitură în anii '60. Punctul de referință al acestei evoluții a fost Civil Rights Act of 1964, considerat cel mai acoperitor act legislativ de după cel de-al doilea război mondial, adoptat de Congresul Statelor Unite la 2 iulie 1964.

41. Cumva, în sensul conflictului dintre autoritățile din Turcia și kurzi, blocînd sistemul democratic la un nivel foarte jos.

42. Richard Rorty, „*Human Rights, Rationality and Sentimentally*”, in Stephen Shute & Susan Hurley eds., *On Human Rights*, 1993.; „drepturile omului necesită curaj și pasiune, nu rațiune și teorie.” Pentru el „căutarea unei fundamentări filozofice stabile a practicii drepturilor omului este filozofic sortită eșecului și practic inutilă”

43. În formula drepturilor omului trebuie să cuprindem și drepturile minorităților, la care, atunci, Rorty se referă implicit..

44. Vine Deloria Junior, Jr., Clifford M. Lytle, *American Indians, American Justice*, University of Texas Press, Austin, 1983, p. 3

45. Datorită competențelor sale în domeniul tratatelor.

„respect pentru triburi ca societăți de oameni/populație”

46. Vine Deloria Jr. și Clifford Lytle. *Op.cit.*, p. 60

„capacitatea legii de a incorpora limite în cadrul său intelectual”

*

Gabriel ANDREESCU, membru fondator al Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului de Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului, director al Centrului de Studii Internaționale. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor: „Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural”. Funcții și operaționalizare, „Cel mai iubit dintre ambasadori”, „Despre filozofia disidenței”, „Patru ani de revoluție”, „România versus România”, „Naționaliști, antinaționaliști... o polemică în publicistica românească”, „Problema transilvană”. Pentru activitatea sa a fost distins cu numeroase distincții între care premiile Pro Amicitia, acordat de Asociația Ziariștilor Maghiari din România și Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei, membru de onoare al Ligii Pro Europa.